

K Á S A C S A B A

A KATYŊI ERDŐBEN CÍMŰ FILM MAGYARORSZÁGI FORGALMAZÁSA ÉS AZ AZT KÖVETŐ MEGTORLÁS

1943. április 11-én adott először hírt egy berlini rádió a katyŊi¹ tömegsírok felfedezéséről.² A Magyar Távirati Iroda a német társszerve április 13-i berlini jelentésére hivatkozva a következő nap részletesen ismertette, hogyan találták meg a helyiek elbeszélése alapján a német megszállás előtt – a híradás szerint a szovjet GPU, valójában az NKVD-nek rövidített Belügyi Népbiztosság által – kivégzett lengyel tisztek tömegsírjait.³ Négy nappal később a TASZSZ Szovjet Hírügynökség reagált a német vádakra, kijelentette, hogy a lengyel tisztek 1941-ben német fogságba estek, s így nem a Szovjetuniót terheli a felelősség további sorsukat illetően. Vagyis állításuk szerint a németek követték el a tömeggyilkosságot. Először német

-
- 1 Az orosz településnév forrásainkban több formában szerepel; tanulmányunkban egységesen a mára elterjedt KatyŊ átírást használjuk, az idézetekben is erre javítottuk.
 - 2 Tanulmányunknak a katyŊi tömeggyilkosságról szóló részeiben, ahol külön nem hivatkozunk másra, Mester Attila 2015-ös doktori értekezésének adatait használtuk fel.
 - 3 *MTI Napi Hírek*, 1943. április 14. 6. kiadás.

és lengyel bizottságok tárták fel a tömegsírokat, és nyilvánosságra hozták a szovjet elkövetés mellett szóló bizonyítékaikat. Azonban a Szovjetunió továbbra is erőteljesen tiltakozott. Nagy-Britannia és az USA nem akarta megzavarni keleti szövetségükkel az együttműködést, egyébként is hadban álltak Németországgal, így a szovjet álláspontot támogatták.

Ezért a németek a felelősség egyértelmű megállapításához elismert, nagy szakmai tekintéllyel rendelkező orvosszakértőket kértek fel. Létrehozták a tizenkét tagú Nemzetközi Orvosi Bizottságot,⁴ melynek magyar tagja is volt: dr. Orsós Ferenc, a budapesti Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Törvényszéki Orvostani Intézetének professzora.⁵ Elsősorban neki volt köszönhető, hogy a bizottság egyértelműen bebizonyította, és minden tagja által aláírt jegyzőkönyvben rögzítette, hogy 1940. április–májusában történt a tömeggyilkosság.⁶ Ehhez az Orsós professzor által kidolgozott tudományos módszerrel, „a koponyák halál utáni meszesedési folyamatából bizonyították, hogy az áldozatok halála kb. három évvel korábban következett be. Ugyancsak, mint a lőtt sebek szakértője a tarkólövések elhelyezkedéséből, és szinte teljesen azonos voltából megállapította a módszerességet, azt, hogy szervezett formában adták le azokat.”⁷ A másik döntő bizonyítékot szintén Orsós Ferenc útmutatása alapján találták meg. Felvetette, hogy ne

4 Tagjai: Mester 2015, 105.

5 Orsós Ferenc (1879–1962) orvos, egyetemi tanár. A Budapesti Tudományegyetemen 1903-ban avatták orvosdoktorrá. Kórboncnokként, törvényszéki szakértőként dolgozott több helyen. 1913-ban kórbonctanból és kórszövettani diagnosztikából magántanári képesítést kapott. A Nagy Háborúban katonaorvosként szolgált, 1917-ben orosz fogságba esett, 1918-ban Krasznajarszkból hazaszökött. Még ebben az évben meghívták a Debreceni Egyetem Kórbonctani Intézetének élére és nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Egy évig az egyetem rektora volt, 1933–1936 között az orvosi kar dékánja. Ezután 1945-ig a Pázmány Péter Tudományegyetem Törvényszéki Orvostani Intézetének igazgatója és nyilvános rendes tanára. 1944-ben elmenekült, életének későbbi eseményei tanulmányunk további részében szerepelnek.

6 Orsós Ferenc szerepéről a tömeggyilkosság pontos idejének meghatározásában: Kapronczay 1990, 2010; Mester 2011, 2015.

7 Kapronczay 1990, 2771–2772.

csak a sírokba került növénymaradványokat vizsgálják meg, hanem a sírok fölé telepített, majd kivágott fákat is. „Ugyanis a telepített fák évgyűrűinek rajzolatai megszakadnak, majd folytatódnak az átültetés után, s ebből lehetett a három évvel azelőtti átültetésre következtetni.”⁸

A megállapítás, amelyre a Nemzetközi Orvosi Bizottság 1943-ban jutott, megegyezik azoknak a szovjet dokumentumoknak a tartalmával, amelyeket a jogutód Oroszország első elnöke, Borisz Jelcin 1992-ben Lengyelországnak átadott. A Lavrentyij Pavlovics Berija által előkészített, a tömeggyilkosságot elrendelő 1940. március 5-i SZK(b)P KB határozat – amelyet Sztálin, Kliment Jefremovics Vorosilov, Vjacseszlav Mihajlovics Molotov és Anasztasz Hovhanneszi Mikojan írtak alá – szerint:

„I. Meg kell bízni az NKVD-t

1. hogy a hadifogolytáborokban lévő 14 700 személy, volt lengyel tisztok, hivatalnokok, földesurak, rendőrök, az elhárítás emberei, csendőrök, telepések és fegyőrök ügyét, valamint az Ukrajna és Belorusszia nyugati kerületeiben letartóztatott és ottani börtönökben lévő 11 000 személy, különféle kémszervezetek és diverziós ellenforradalmi szervezetek tagjai, volt földbirtokosok, gyárosok, volt lengyel tisztok, hivatalnokok és szökevények ügyét különleges eljárás során megvizsgálja, és velük szemben a legmagasabb büntetést, a főbelövést alkalmazza.

II. Az ügyeket a letartóztatottak értesítése és a vádak ismertetése nélkül kell lefolytatni [...]”⁹

A németek 1943-ban természetesen ki akarták használni háborús érdeküknek megfelelően a katyŊi tömeggyilkosság propagandaértékét. Elsősorban a lengyeleket akarták elválasztani a Szövetséges és Társult Hatalmaktól, másrészt saját szövetségeseikkel is érzékeltetni kívánták, mi vár rájuk a háború után, szovjet győzelem esetén. Ehhez többek közt a katyŊi

8 Kapronczay 2010, 109.

9 Sutarski 2009, 85.

sírok feltárásáról és a Nemzetközi Orvosi Bizottság munkájáról forgattak felvételeket, amelyekből a német UFA gyár egy rövidfilmet készített még 1943-ban, *Im Walde von Katyń* címmel.

A film Magyarországi forgalmazását az ország megszállása, 1944. március 19-e után kezdte el követelni a német követség. De csak júliusban került a mozik műsorára.

A film forgalmazóját, a Mester Film kft-t¹⁰ 1938 áprilisában alapította dr. Mester Miklós, dr. Barla László és szalontai Kiss Miklós. A három, egykorú tulajdonos a húszas-harmincas években együtt dolgozott az egyetemi ifjúsági mozgalmakban, feltehetőleg jó baráti kapcsolatban is álltak.

Dr. Mester Miklós 1906-ban székely gazdálkodók gyermekeként született Rugonfalván, Udvarhely vármegyében. A Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban érettségizett, Budapesten járt egyetemre, 1937-ben Kelet-Európa történelméből doktorált. Egyik alapítója, majd tevékeny tagja volt a két háború közötti baloldali irodalmi társaságnak, melyet Bartha Miklósról, Rugonfalva korábbi híres szülöttjéről neveztek el. 1931-től egy évig a SzEFHE¹¹ elnöki tisztét töltötte be. 1939-ben a ráckevei választókerületben titkos szavazással a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselőjének választották. Imrédy Béla a kormányból való 1940-es kilépése után megalapította a Magyar Megújulás Pártját, melybe Mester Miklós belépett, mert bízott az új párt által megígért földreformban, így ellenzéki po-

10 A sajtóban a „Mesterfilm Kft.” elnevezés terjedt el, de saját reklámjaikban, plakátjaikon, filmjeik kópiáin is legtöbbször – ha nem az emblémájukat használták – így nevezték magukat, ezért a továbbiakban mi is ezt a változatot használjuk a hivatalos elnevezés helyett.

11 A Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete szervezését 1920–21-ben öten kezdték el: Incze Antal, János Áron, Kolozsváry-Borcsa Mihály, Zakariás Gergely Sándor és Csanády György. Erdélyben azok a magyar anyanyelvű fiatalok, akik nem tudtak jól románul és diplomát akartak szerezni, külföldre, elsősorban Magyarországra kényszerültek, el kellett hagyniuk szülőföldjüket. Az egyesület célja a felsőfokú tanulmányokat végző erdélyi magyarok összetartozás-tudatának ébrentartása, megerősítése volt.

litikusként folytatta képviselői tevékenységét. A német megszállás után az Erdélyi Párt és a magyar kulturális élet kiválóságainak ajánlásával a Sztójay-kormány vallás- és közoktatásügyi államtitkára lett, mely pozícióját megőrizte a Lakatos-kormányban is. A nyilas hatalomátvételt követően illegalitásba vonult. 1945 után többször letartóztatták, majd kitelepítették. Történelmi munkáját még 1956 után sem folytathatta, fizikai munkásként, kis beosztású irodai alkalmazottként dolgozott. A kommunista rendszer egészen 1987-ig ellenségként kezelte, ekkor is csak korára való hivatkozással törölték a nyilvántartásból. Budapesten hunyt el 1989-ben.

Dr. Barla László Pécsen született 1905-ben. 1936-ban államtudományi doktori címet kapott, később a MEFHOSz¹² elnöke lett. 1937-től a Hunnia Filmgyár kölcsönosztályának vezetője, 1938-tól a Mesterfilm Kft. ügyvezetője annak megszűnéséig. 1940-ben tagja volt a II. Lillafüredi Nemzeti Filmhét rendezőbizottságának, 1943-tól pedig a Magyar Írók Filmje Rt. felügyelőbizottságának. Több mint húsz film gyártásában vállalt produceri vagy egyéb szerepet. 1945-ben Pécsre költözött, az 50-es években is ott élt. Halálának időpontja nem ismert.

Szalontai Kiss Miklós 1906-ban született Békéssámsonban. Jogi egyetemet végzett; a MEFHOSz főtitkára, majd gazdasági igazgatója lett. 1937-ben kitanulta a gyártásvezetést. 1938-tól a Mesterfilm Kft. ügyvezetője és állandó gyártásvezetője annak megszűnéséig. 1939-től 1940-ig a Takács Film Kft. ügyvezetését is ellátta, 1942-től tagja a Magyar Film Kiviteli Szövetkezetnek. Az első magyar filmszemlének, az 1939-es Nemzeti Filmhétnek egyik szervezője, és kiadója volt a külön erre az alkalomra a lillafüredi Palotaszállóban megjelent újságnak is. 1945 után a hatalom nem engedte a filmiparban dolgozni. 1945-től az FKgP Országos Központjában annak 1950-es megszűnéséig a gazdasági ügyek felügyelője volt. Később állami

12 Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége. Az egyetemi és főiskolai diákszervezetek szövetsége, 1920-ban alakult. A segítő, önképző, tudományos és vallási alapú szervezeteket fogta össze.

gazdaságokban dolgozott, utoljára főkönyvelőként. Budapesten, 1974-ben hunyt el.

Közös cégüket 1938. V. 11-én jegyezte be a Budapesti Királyi Törvényszék Cg 40161/3. 28242/1. számon.¹³ Ügyvezetője dr. Barla László és szalontai Kiss Miklós lett. Törzstőkéje tízezer pengő volt, ebből Mester Miklósé négyezer, a két ügyvezetőé pedig három-hárromezer pengő. A céget kölcsönrel is támogatták: a Nemzeti Önellósítási Alap¹⁴ negyvenezer pengőt, egy Fritz Eisler(?) nevű, Németországból emigrált zsidó filmes pedig százezer pengőt biztosított az induláshoz.¹⁵

A Mesterfilm 1938 és 1944 között egyedül vagy másik filmes céggel közösen húsz filmet gyártott: 1938-ban: *Uz Bence, Szegény gazdagok, Nincsenek véletlenek*. 1939-ben: *A nőnek mindig sikerül, Jöjjön elsején, Sesselweis*. 1940-ben: *Egy csók és más semmi, Dankó Pista, A szerelem nem szégyen*. 1941-ben: *András, Havasi napsütés, Haláltánc*. 1942-ben: *Fráter Lóránd, Őrségváltás, Férfihűség, Gyávaság, Négylovas hintó*. 1943-ban: *Makacs Kata, Sziámi macska*. 1944-ben: *Boldoggá teszlek*. Legtöbbet foglalkoztatott színészeik Szeleczky Zita, Goll Bea, Páger Antal, Jávor Pál és Csortos Gyula voltak.

Mester Miklós, miután országgyűlési képviselővé választották, 1940-ben eladta üzletrészét fele-fele arányban Barla Lászlónak és szalontai Kiss Miklósnak. Így a két ügyvezető egyben a két egyedüli tulajdonos is lett.

A lengyel tiszték lemészárlásáról készült alig 13 perces német dokumentumfilm forgalmazásba került kópiája a Mesterfilm emblémájával indul.

13 *Központi Értesítő*, 1938. június 9. 410.

14 A gazdasági és szellemi foglalkozási ágakban önálló pálya alapítását méltányos kölcsön nyújtásával segítő, az 1937. évi 4.600. M. E. számú rendelettel létrehozott pénzügyi alap.

15 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTTL) 3.1.9. V-91291. 4.

Magyar címe *A Katyni erdőben* lett,¹⁶ amely feliratot a *Történelmi Filmszalag* alcím követi. Szövege két változatban maradt fenn. Az egyik az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottsághoz – amely engedélyezte az egyes filmek forgalmazását – benyújtott leírás.¹⁷ A másik a filmszalagon lévő hangfelvétel. A kettő között lényeges különbség nincs. Mivel a magyarországi filmszínházakban utóbbit halhatták a nézők,¹⁸ ennek lényegét közöljük:

„[...] A környék egyszerű parasztjainak jelentései ösztönözték a német katonai hatóságokat arra, hogy itt ásatásokat kezdjenek. A sárga homokos földben, a fiatal nyírfák és erdei fenyők alatt számtalan hullákkal telt vermet tártak fel. Több mint 12 000 lengyel tiszt lehelte itt ki a lelkét.

A 16x20 méteres árkokban egymásra rakva 12-es sorokban találták a hullákat. Csupán néhány kapavágás, és máris láthatóvá válnak a lemészárolt katonák csizmái, majd láthatóvá válik a törzs és a fej. [...]

Az egyenruhadarabok és további katonai felszerelések alapján világossá válik, hogy itt kikről is van szó. Meggyilkolt tisztokról. A néhai lengyel hadsereg különböző rangfokozatú tisztjei voltak ezek, akik után a lengyel lakosság már évek óta reménytelenül kutatott. Az eltűntek iránti érdeklődésekre Sztalin hivatalosan közölte, hogy ezek a tisztok szovjet állampolgárok lettek. Nos, ezeket az eltűnteket és állítólagos szovjet állampolgárokat most azután 20 méteres gödrökben láthatják viszont hozzátartozóik.

A halottak értéktárgyai hiányoznak. Semmiféle ékszerneműt nem találtak náluk. De ezek a tárgyak a GPU hóhérai számára értéktelenek voltak. Igazolványok, valamint asszonyok és gyermekek fényképei, ezek azok az okmányok, amelyeknek alapján sikerült a meggyilkoltak személyazo-

16 Továbbiakban a mai helyesírás szerint írjuk a település nevét, ebből következően a film címét „*A Katyni erdőben*” formában használjuk.

17 Magyar Nemzeti Filmalap Zrt. Filmarchívum.

18 Narrátora feltehetőleg Bókay Ferenc (1906–?) színész volt, aki 1935-től Berlinben dolgozott, a negyvenes években emigrált, egy ideig az UFA-híradó és a Donau-Rádió bemondója volt.

nosságát megállapítani. Csak megrökönyödéssel szemlélhetjük ezeket, a halottak birtokában lévő életet sugárzó képeket.

Itt fekszik Smorawiński tábornok¹⁹ és itt a sebesültgondozó szolgálat hozzátartozói. Ott egy tábori lelkész, és mellette a meggyilkolt tisztak száza. A boncolás által bizonyítást nyert, hogy a halált tarkólövés okozta.

A sírok feltárásánál jelen voltak különböző európai államok bizottságai, valamint magyar, bolgár, dán, olasz és svájci törvényszéki orvosszakértők és tudósok, továbbá a genfi vöröskereszt képviselői. Valamennyien megállapították, hogy a 12 000 lengyel tisztet 1940 tavaszán, a hideg évszakban a GPU hóhérai legyilkolták és az áldozatokat a katyáni erdőben elásták, hogy ennek a borzalmas tömegmészárlásnak nyomait ezzel eltüntessék.

Kozłowski professzor egykori lengyel miniszterelnök,²⁰ aki az egyik bizottság tagja volt, a következőket mondta: »Mint lengyel, megrendülve állok honfitársaim véres tetemei előtt. Mint ember kétségbeesetten kell megállapítanom, hogy milyen borzalmas következményekkel járna minden európai nép számára a bolsevista terror vérszomjas garázdálkodása.«

Az egész európai sajtó közölte annakidején e borzalmas lelettel kapcsolatos állásfoglalását. A néhai lengyel hadsereg tagjai, akik Katyńba jöttek, rémülettel és megdöbbenve állanak a tömegsírok előtt. A bajtársaik előtt, akiket Sztalin véreskezű hóhérai likvidáltak. A bolsevisták által itt legyilkolt lengyel tisztak száma a 11-szerese a háborúban elvesztett tisztak számának. A háború egy nyílt harc volt férfi-férfi ellen, de ez egy védtelemek ellen elkövetett alattomos orvgyilkosság. [...]

A katyáni és a vinnicjai halálmezőket bevilágítja a bolsevizmus igazi sátáni arculata, amely nem más, mint a zsidóknak az európai kultúrát és intelligenciát kiírtó és megsemmisítő szervezete.

19 Smorawiński, Mieczysław Makary (1893–1940) a lengyel hadsereg két, katyáni tömegsírban azonosított tábornokának egyike.

20 Kozłowski, Leon Tadeusz (1882–1944) régészprofesszor. 1934–1935 között volt a Lengyel Köztársaság miniszterelnöke.

Az egyszerű fakeresztek, mint felkiáltójelek merednek az ég felé az egyszerű sírokon.

Katyń és Vinnicja még egyszer óvva intik Európát!”²¹

A *Katyńi erdőben* című film magyarországi forgalmazásának a körülményeit a Barla László és szalontai Kiss Miklós ellen folytatott vizsgálat – melynek részleteit később ismertetjük – nyomozati szakaszának jegyzőkönyveiből állíthatjuk össze. Barla László vallomásában azt állította, hogy a film forgalmazását a német követség nyomására és Dr. Balogh László²² – aki ekkor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti és irodalmi ügyekkel foglalkozó ügyosztályának volt a helyettes vezetője – utasítására vállalták. Húsz százalék jutalék mellett továbbadták a Magyar Filmroda Rt-nek. A film az UFA filmgyárban készült Berlinben, és az általuk készített magyar szövegget vették át.²³

Ezt alátámasztja Balogh tanúkenti meghallgatása. Elmondta, hogy beosztásánál fogva kapcsolata volt a német követség kulturális előadóival. 1944 nyarán a követség egyik alkalmazottjának vezetésével egy küldöttség járt nála, és néhány vállalat megnevezését kérték filmek kihelyezésére. Ő többek közt a Mesterfilm Kft-t is megemlítette. Arra az esetre, ha vonakodnának forgalmazni *A Katyńi erdőben* című filmet, a németek a céget

21 Magyar Nemzeti Filmalap Zrt. Filmarchívum. Ezúton köszönjük meg Kurutz Márton gyűjteményezési és kutatási menedzser segítségét, és azt, hogy a Filmarchívum a kutatáshoz rendelkezésünkre bocsátotta a filmet.

22 Balogh László, dr. (1898–1954) minisztériumi osztálytanácsos. A Budapesti Egyetem bölcsészkarán végzett, 1922-ben doktorált magyar művelődéstörténetből. 1934-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium filmügyi előadója, 1938-tól osztálytanácsosi címet kapott. Ezután két évre a Miniszterelnökségre vezényelték. 1940-től az Országos Nemzeti Filmbizottság főtitkára, majd a Kultuszminisztériumban az Országos Nemzeti Filmbizottság ügyeivel foglalkozó osztály vezetője lett. 1942-től a minisztérium Művészeti csoportjának előadója, később ügyosztályfőnök-helyettese, a Hunnia Filmgyár igazgatótanácsának tagja. 1945-ben letartóztatták, a „népbíróság” 1946-ban négyévi börtönbüntetésre ítélte, szabadulása után 1951-ben kitelepítették.

23 ÁBTL 3.1.9. V–91291. 4.

finnországi eladásai²⁴ miatt az – addig általuk biztosított – alapanyagellátásból való kizárással fenyegették meg. Ezentúl megemlítték, hogy a követség ebben az esetben az iparendélyük megvonására irányuló lépéseket is fog tenni. A Mesterfilm a követelés hatására átvette a filmet és továbbadta a Magyar Filmirodának.²⁵

Dr. Kutasy Szegleti Istvánné Gruber Sári, aki a Balogh és a németek közötti megbeszélésen tolmácsolt, szintén megerősítette Barla László vallomását. Elmondta, hogy a követség először kisfilmek forgalmazását kérte, de ezt elutasították arra való hivatkozással, hogy szervezetük alkalmatlan rá. Utána következett *A Katyáni erdőben* című filmmel kapcsolatos kívánság. Baloghtól telefonutasítást kaptak: ha nem vállalják, akkor veszélybe kerül az iparendélyük. Így kénytelenek voltak a felkérést elfogadni. Barla László utasítására szabotálták a végrehajtást, ami 4–5 hétig sikerült is. Utána naponta telefonáltak a követségről, így kénytelenek voltak elkezdni a forgalmazást.²⁶

Lényegében hasonló vallomást tett az ügy másik gyanúsítottja, szalon-tai Kiss Miklós is. A filmet az iparendélyük megvonása miatti félelemből, német nyomásra forgalmazták. Megállapodott Barlával, hogy szabotálják, és túlradnak rajta. A tényleges munkát a Magyar Filmiroda végezte, levonta a saját jutalékát, s a fennmaradó összeget átutalta a Mesterfilm Kft-nek.²⁷

A pontos időpontra, hogy mettől meddig játszották a magyarországi mozik *A Katyáni erdőben* című filmet, csak következtetni tudunk. Találunk utalást arra, hogy már 1943-ban vetítették.²⁸ Ez nem valószínű, ugyanis az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság 1944. június 17-én kiadott köz-

24 A Mesterfilm által gyártott filmek forgalmazási jogát adták el, azaz filmjeiket vetítették Finnországban.

25 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 11.

26 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 27.

27 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 33.

28 Mester 2015, 96.

leményében jelentette ki, hogy a filmet nyilvános előadásra alkalmasnak találta.²⁹ Ezek szerint *A KatyŊni erdőben*, eredeti címmel *Im Walde von KatyŊni* műfaját tekintve hangos riport egy felvonásban, 1943-ban az Ufa Sonderproduktion filmgyárban készült és 304 méter hosszú. A kérelmező a Mesterfilm Kft. volt.

Nem sokkal ezután, 1944. június 24-én lépett hatályba a m. kir. belügyminiszter 102.294/1944. B. M. számú rendelete *A KatyŊni erdőben* című mozgófénykép kötelező bemutatása tárgyában.³⁰ Szövege szerint a mozgófényképüzemek engedélyesei kötelesek a rövidfilmet az 1063. számú Magyar Világhíradóval egyidejűen bemutatni, és vele együtt folyamatosan műsoron tartani. A hivatkozott Világhíradó keltezése 1944. július, így feltehetőleg ekkor került a filmszínházak műsorára. De későbbi időpontban is találtunk példát *A KatyŊni erdőben* vetítésére a korabeli hírlapok moziműsorrovataiban.³¹

A film visszhangjáról nem sok említést találtunk a sajtóban. Ekkor, 1944 júliusában két fronton folytak a harcok: a normandiai partraszállás után Franciaországban, keleten pedig határaink közelében, Romániában. Angol terrorbombázások zajlottak Budapest és a nagyobb vidéki városaink ellen. Fontosabb témák foglalták el a sajtó hasábjait, mint a katyŊni film fogadtatása. *A Pesti Hírlapban* azonban találtunk egy rövid beszámolót. A dokumentumfilm ismertetése után előrevetíti a cikk írója, milyen sors fog várni hadifogságba eső honvédeinkre. „A GPU emberei kegyetlenül kivégezték a lengyel hadsereg színe-javát, azokat, akik halálos ellenségei voltak a szovjet rendszernek és népükben tovább szították volna az ellenállást a leigázók ellen. A rövid film minden szónál ékebben szólóan mutatja be, milyen sors vár azokra, akik a szov-

29 *Budapesti Közlöny*, 1944. június 29. 6.

30 *Budapesti Közlöny*, 1944. június 25. 6.

31 *Székely Nép*, 1944. augusztus 25. 6.

jeturalom karmai közé kerülnek. A filmet visszafojtott lélekzettel figyeli a közönség.”³²

Egy hónap múlva, a román átállás után az új bukaresti hatalom a szovjet csapatokat Dél-Erdélyen keresztül napok alatt Arad térségén át az Alföldre vezette, így megpecsételődött Észak-Erdély sorsa. Székelyföld védhetetlenné vált, a magyar és a német csapatokat ki kellett vonni. Ez folyamatos visszahátrálással 1944. szeptember 15-re fejeződött be.³³ A tordai csata elvesztésével, október 8-án Kolozsváron keresztül is megnyílt az út az Alföldre a Vörös Hadsereg számára. Horthy tekintélyes erdélyi politikusok közbenjárására, a kilátástalan küzdelem elkerülése végett harc nélkül átadta a várost, amely október 11-én került az ellenség kezére. Ebben az időben nyugatabbra már a Báránd–Derecske vonalon folytak a harcok.

A front mögött azonnal létrejött a katonai közigazgatás, a fegyverek árnyékában pedig szerveződtek a „demokratikus” hatalmi intézmények. Egyik legfontosabb feladatuk a közgondolkodás átállítása volt: mindent az ellenkezőjére fordítani. Ebbe beletartozott természetesen a katyíni tömeggyilkosság felelősségének kérdése is – vagyis visszatértek az 1943-as, az első német hírügynökségi jelentések után kialakított szovjet álláspont-hoz: a németek követték el. Ehhez először lefolytattak egy saját vizsgálatot. Miután a Vörös Hadsereg visszafoglalta Szmolenszk körzetét, 1944 januárjában öt orosz törvényszéki orvosszakértő „bizonyította be” a német érintettséget.³⁴

A Katyínnal kapcsolatos „hadművelet” párhuzamosan három „fronton” zajlott. Az első a bizonyítékok, a tanúk és a dokumentumok eltün-

32 Mozi. A katyíni erdő borzalmai. *Pesti Hírlap*, 1944. július 11. 7.

33 Székelyföld katonai kiürítéséről bővebben: Barabás Csaba – Kása Csaba: A román átállás és Rugonfalva szovjet-román megszállása 1944-ben. Digitális kiadás, http://rugonfalva.org/files/Rugonfalva%204_2.pdf, a letöltés időpontja: 2019. november 28.

34 Halála előtt maga a bizottság vezetője is beismerte barátainak, hogy Sztálin személyes parancsára tevékenykedett, és egyszerűen hazudott: a lengyel tiszteteket valóban az NKVD funkcionáriusai ölték meg. Bővebben: Mester 2015, 78–79.

tetése. A második a propaganda, mellyel a tömegek gondolkodásából ki akarták törölni a szovjet felelősséget, s helyére a németet állítani. A harmadik pedig az előzőt bizonyítandó eljárások: nyomozások, amelyeket vádemelések és népbírósi perek követtek. De ezzel együtt bosszúhadjárat is zajlott (ez sajátosan magyar vonatkozású), melynek célja a magyarság kiszorítása a gazdasági életből – ahova az egy évvel azelőtt kapcsolódott be –, a megbüntetés és az „örségváltás” előtti állapot visszaállítása volt.

Az első „fronton” a szovjet csapatok mindenkit és mindent elvittek, aki vagy ami érintett volt a tömeggyilkossággal kapcsolatban. Így 1945 februárjában Orsós Ferenc intézeti irattárának szinte teljes anyagát elko-bozták, és később a Szovjetunióba vitték.³⁵ Egyes források szerint Raoul Wallenberg Szovjetunióba hurcolása is ennek tudható be, ugyanis lengyel emigránsok a tömeggyilkossággal kapcsolatos iratokat adták át neki meg-őrzésre.³⁶ Legérdekesebb talán a lengyel menekülteket segítő balatonbogi-lári plébános, Varga Béla – később a nemzetgyűlés elnöke – esete, amely egyben a megszállók módszereit is példázza. Elfogták őt, és szovjet bíróság elé állították. Azonban a magyar tolmács, akit gyermekkorában egy kato-likus pap támogatott, hálaiból segített rajta. Elmondta neki: ha Katyńról kérdezik, azt kell válaszolnia, hogy soha, semmit sem hallott róla. Ugyanis Sztálin parancsot adott ki a hadsereg első vonalának, hogy mindenkit, aki bármit is tud a mészárlásról, végezzen ki. A plébános a tanács szerint cse-lekedett, szabadon engedték.³⁷

A második „frontot” a megszállt területeken frissen szerveződő ma-gyarországi „demokratikus” sajtóban megjelent ideológiai koncepció készítette elő. Ez egyszerű, világos és széles tömegek számára érthető volt. Az újságcikkek először is visszautaltak arra, hogy a nyilas uralom

35 Kapronczay 2010, 111.

36 Mester 2016, 31–32.

37 Varga 1998, 42–43.

be akarta feketíteni, le akarta járatni a Szovjetuniót, az orosz népet. El akarta hitetni, hogy százezreket akarnak felkoncolni, milliókat elhurcolni. „Katyńról kötelező volt minden mozgósínháznak német propagandafilmeket bemutatni, hogy mindenkit elrémítsenek. A világ bűnbakjának kiáltották ki a zsidókat és hirdették: paradicsomi állapotok következnek be, ha már egyetlen zsidó sem lesz a földön. És mindez arra volt jó, hogy eltereljék a figyelmet azokról az égbekiáltó gaztettekről [ti. a holokausztról], amelyeket elkövettek és amelyeket tervbe vettek.”³⁸ Egyszerűsítve: azért kellett kötelezően bemutatni a filmet, amellyel a németek a szovjetekre fogták a lengyel tiszték meggyilkolását, hogy ezzel eltereljék a figyelmet a saját maguk által elkövetett gaztettéről, a holokausztról. Az már csak hab a tortán, hogy az elméletet közlő lap, a *Szabadság* a kommunisták által létrehozott propagandaújság volt, céljaikat kissé álcázva Darvas Józseffel, Kállai Gyulával és Zilahy Lajossal a szerkesztőbizottságban.

Néhány nap múlva tovább alakult, finomodott a koncepció. A fővárosi gettóban talált holttestekkel kapcsolatban egyetemi orvostanárokból, tudósokból, egyházak küldöttjeiből álló bizottság igazolta, hogy a gyilkosságokat a nyilasok követték el. A vizsgálattal összefüggésben budapesti náci és nyilas Katyńról írtak a lapok. „Azok a dokumentumok, melyeket szakértők állítottak össze a budapesti Katyń rémségeiről, fel kell hogy nyissák a világ közvéleménye szemét is. Európa szabad népeinek is tudniok kell, hogy kik az igazi katyíni gyilkosok.”³⁹ Itt már a végletekig leegyszerűsítették az üzenetet: akik Budapesten zsidókat gyilkoltak, ugyanazok ölték meg a lengyeleket is. Külön érdekessége az aláírás nélküli, tehát a szerkesztőség véleményét tükröző vezércikknek, hogy nyíltan bosszúállásra szólít fel. Minden magyart, akiben a becsület szikrája él, a bosszú érzésének kell eltöltenie. „A bosszúé, amely nem ismer irgalmat és kegyelmet.

38 Halálra ítélték a nyilasok a keresztény egyházakat. *Szabadság*, 1945. február 2. 3.

39 Budapesti Katyń. *Szabadság*, 1945. február 10. 1.

Népünk és nemzetünk e gyilkosainak, hazánk sírásóinak bitófán a helyük! Minden magyar tisztán látja ezek után, hogy nemcsak a legyilkolt áldozatok ezreiért, hanem mindnyájunk mérhetetlen szenvedéseiért is a náci bérenc nyilasok a felelősek.⁴⁰ A propaganda központilag irányított volt – ezt bizonyítja, hogy az írást más lapok is átvették.⁴¹ Ez a beállítás, Katyń és Auschwitz közös említése a továbbiakban is megmaradt. Az első, koncentrációs táborból hazatérő férfi beszámolójához a következő megjegyzést fűzte a cikk írója: „Az angolszász sajtó azt írja, hogy hivatalos becslés szerint négymillió emberre rúg az itt elpusztított emberek száma. És hol vannak még a többi táborok, a többi katyńok, a szörnyű tömegsírok, ahol szintén sok százezer szerencsétlen ember csontja pihen.”⁴²

Mint említettük, a harmadik „fronton” zajlottak az ideológiai koncepciót „bizonyító” eljárások, amelyek egyúttal a bosszúállás elemei is voltak. A folyamat már akkor elkezdődött, amikor a budai vár még német kézen volt. Ekkor Pesten már négy bíró – négy párt kiküldöttje – formális tárgyaláson halálos ítéletet hozott. Ezekből kettőt 1945. február 4-én, az akkori Sztálin téren (ma Oktogon) lámpavasra akasztással hajtottak végre a nagyszámban összegyűlt közönség hangos tetszésnyilvánításától kísérve. Egy érdekes összehasonlítás jól jellemzi a „népbírósági” eljárásokat. Magyarországon a Sztójay-kormány tizenkét volt tagjából – akik végrehajtották Edmund Veesenmayer követ, a nagynémet birodalom magyarországi teljhatalmú megbízottjának⁴³ parancsait – hetet kivégeztek.⁴⁴

40 Uo.

41 Budapesti Katyń. *Szabad Magyarország (Miskolc)*, 1945. február 13. 1., *Igazság (Eger)*, 1945. február 18. 2.

42 Az auschwitzi haláltábor. *Népszava*, 1945. március 11. 3.

43 Veesenmayer számára kiállított és Hitler által aláírt meghatalmazás szerint feladta többek közt: „A birodalom teljhatalmú megbízottja gondoskodik arról, hogy az ország teljes közigazgatását [...] az ő irányítása alatt álló kormány intézze [...]” Veesenmayer birodalmi megbízott kinevezési okmánya. Ránki 1968, 789.

44 Sztójay Döme kormánya tíztagú volt; két tárcánál személycseré történt, így a minisz-

Ezzel szemben Veessenmayert Németországban 20 évre ítélték, amit megfelezték, majd 1951-ben szabadlábra helyezték. Ha a Szövetséges és Társult Hatalmak által szigorúan ellenőrzött németországi felelősségre vonásokat igazságszolgáltatásnak tekintjük, akkor azt, ami Magyarországon történt, csak bosszúállásnak lehet nevezni. Ennek lefolyásáról és hangulatáról Mester Miklós önéletrajzában is említést tett. Tanúként beidéztek Basch Ferenc, a Volksbund elnöke „népbíróági” tárgyalására. Amikor a vádakkal ellentétben a valóságról beszélt, a közönség zajosan elkezdett tüntetni ellene. „Valamennyien a nyilasok kegyetlenségei miatt elkeseredett, bosszúra vágyó budapesti zsidók voltak – írta.”⁴⁵

Így történhetett meg, hogy az akkori Magyarországon a korábban (1945. előtt) szerepeiket eljátszó színészeket is háborús bűnössé nyilvánítottak, s kérték kiadásukat. De elítéltek költőket verseikért, írókat regényeikért, rendezőket filmjeikért. Háborús bűnössé váltak az újságok, a könyvek, a hanglemezek, a kották, melyek beszolgáltatandó listáját közzették, internálással fenyegetve azokat, akik egyetlen példányt is megtartanak belőlük. Ezekből következően nem véletlen, hogy felkerült a háborús bűnösök második listájára Szelezky Zita és Páger Antal is.⁴⁶ 1947 márciusában a Belügyminisztérium még mindkettőjüket megpróbálta kikérni a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól, sikertelenül.

Pontosan két héttel Magyarország hivatalos „felszabadulása” után a hatóságok legfontosabb feladata az irodalom és a művészetek terén is a múlt teljes eltörlése volt. Az MTI jelentette, hogy „a fasiszta irodalmi termékek,

terelnökkel együtt fennállása alatt tizenkét tagot számlált. Közülük egy öngyilkos lett a nyilas hatalomátvétel idején, egyet nem tudtak elfogni, így csak tízet vettek őrizetbe a szövetségesek, és adtak ki Magyarországnak mint háborús bűnöst. Mindnyájukat halálra ítélték. Hármójuk esetében kegyelemből életfogytiglanra változtatták az ítéletet, a többieket kivégezték.

45 Mester 2012, 173.

46 <http://docplayer.hu/24400049-Az-mkcsbk-archivumabol-v-karsay-jeno-hagyatekabol-dr-orban-gyula-adomanya.html>; a letöltés időpontja: 2019. november 12.

filmek és kották listájának összeállítása a pártok kiküldötteinek közreműködésével folyamatban van.”⁴⁷ Felhívták az alispánokat és a polgármestereket, hogy a hozzájuk érkezett ilyen termékeket gyűjtsék össze és tárolják mindaddig, amíg elszállításukról nem gondoskodnak. Arra vonatkozóan, milyen kritériumok alapján kell megítélni, hogy mit tekintsenek fasiszta irodalmi terméknek, részleteket nem közöltek. Ezután Balogh István miniszterelnökségi államtitkárnál három, nem ismertett összetételű bizottság alakult, hogy összeállítsa a fasisztairányú és szovjetellenes művek jegyzékét. 1945. június 17-én hozták nyilvánosságra a listát, melyet a Magyar Filmalkalmazottak Szabad Szakszervezete állított össze, és a fent említett bizottságok hagytak jóvá. Ezen 116 film szerepelt.⁴⁸ A húsz Mesterfilm-alkotásból kilencet tiltottak be: *András, Férfihűség, Fráter Lóránd, Gyávaság, Jöjjön elsején, Őrségváltás*,⁴⁹ *Szegény gazdagok, Sziámi macska, Uz Bence*.

Senki sem kerülhette el a megtorlást, aki valamilyen szinten kapcsolatba került *A Katyúi erdőben* című filmmel – ez az eddigiek után már akkor is világos, ha nem vesszük figyelembe azt, hogy az eljárásoknak a fent említett, tömegek meggyőzésére szolgáló koncepció bizonyítása is a célja volt.

A Mesterfilm tulajdonosai ellen készülő eljárást *A Reggel* című lap 1945. április 30-i száma már előrevetítette. *A népügyészség kutatja a nyilas-náci filmesek és mozisok vagyonszerzésének titkait* címmel megjelent írás szerint a filmpropaganda élén már államtitkár korában Antal István állt két hűséges emberével, Balogh László miniszteri tanácsossal és Nagy Sándorral, a Hun-

47 *MTI Hírkiadás*, 1945. április 18. 21. kiadás.

48 *Magyar Közlöny*, 1945. június 17. 9.

49 Az Őrségváltás a kor társadalmi problémáit vitte filmvászonra. Rendezője Bánky Viktor, forgatókönyvírója Tóth Miklós, főszereplője Páger Antal volt. „Ha a »honfoglalás« fogalma nem volna nekünk, magyaroknak annyira szent, nyugodtan adhattuk volna ezt a szimbolikus címet is ennek a filmnek. A zsidóság bitorolta helyeket azok foglalják el, akiknek ebben az országban minden tekintetben az élen kell lenni: magyarok.” Gy. K. E. [Gyimesy Kásás Ernő]: Őrségváltás. *Magyar Film*, 1942. augusztus 18. 8. old. A filmből mindössze 30 percnyi töredék maradt fenn.

nia igazgatójával.⁵⁰ „A náci-rendszer haszonélvezői egymásután alapították meg az úgynevezett »jobboldali« filmvállalatokat. Ezt úgy értelmezték, hogy mindenekelőtt kiirtották a régi, tőkeerős filmvállalatokat és filmjeiket olcsó pénzen megszerezve, megindították üzemeiket.⁵¹ Így alakult meg a *Mester-film* is, melynek tulajdonosai *szalontai Kiss Miklós* és *Barla László* voltak. [...] Mindketten tüntető diákvezérek voltak, Antal István és Nagy Sándor kebelbarátai. Ők hozták forgalomba például az »Őrségváltás«-t.⁵²

Két hét múlva a lapok már Tóth Miklós forgatókönyvíró⁵³ letartóztatásáról tudósítottak. Vele kapcsolatban az eljárás megkezdését késleltette, hogy Kolozsváron fogták el, és meg kellett várni a kiadását.⁵⁴ A rendőrség politikai osztálya június végén őrizetbe vette Balogh Lászlót, majd átadta a „népügyészségnek”. Az újságok erről szóló híradásai már a készülő váda-

50 Nagy Zsigmond Sándor, dr. (1897–?) filmgyáriigazgató. Jogi doktorátust szerzett, 1924-től mozeitkár, mozi-, majd színházigazgató. 1934-ben a Hunnia Filmgyár alkalmazottja, később a kereskedelmi és kölcsönző osztályt vezető igazgatója. 1943 januárjától egyben a Nemzetvédelmi Propaganda Minisztérium Filmügyosztályának vezetője is. 1944. május 3-tól vezérigazgató-helyettesként irányította a Hunnia Filmgyárat, melynek augusztus 4-től a vezérigazgatója lett. A nyilas kormány lemondatta, ennek ellenére 1945-ben az Igazolóbizottság nem igazolta és állásvesztésre ítélte. További sorsa ismeretlen.

51 Mint később idézzük, Pásztor Béla filmrendező tanúvallomásában ezzel is vádolta a Mesterfilm Kft. tulajdonosait.

52 A népügyészség kutatja a nyilas-náci filmesek és mozisok vagyonszerzésének titkait. *A Reggel*, 1945. április 30. 5. Kiemelések az eredetiben.

53 Tóth Miklós (1904–1975) forgatókönyvíró, producer. Zsibón született, Kolozsvárott érettségizett, 1927-ben települt át Magyarországra. Budapesten az *Esti Újság* munkatársa, a Pódium Kabaré háziszervezője, a Vígszínház dramaturgia volt. A Pannonia Film Kft. tulajdonosa, mely két filmet készített a Mesterfilmmel közösen. Összesen tizenkét forgatókönyvet írt, ebből nyolcat filmesítettek meg. 1945-ben Bukarestbe költözött. Letartóztatták, majd 1948 végén kiadták a magyar kommunista hatóságoknak. 1949. március 3-án két és fél évi börtönre ítélte a „népbíróság”, és elrendelte az Őrségváltás forgatókönyvének megsemmisítését. Büntetésének letöltése után Kistarcsára internálták, ahonnan 1953. július 29-én szabadult. 1956 után színpadi szerzőként működött, főként az Állami Déryné Színházban mutatták be darabjait.

54 *Szabadság*, 1945. május 16. 4.

kat is előrevetítették. „Mint a Nemzetközi Filmkamara alelnöke, *Magyarországon színrehozatta az összes német propagandafilmeket, élükön a »Jud Süss«-szel. Az ő »érdeme«, hogy Págerék az Őrségváltás meg az ezekhez hasonló filmekkel tudták fertőzni a magyar közvéleményt.*”⁵⁵ Bűnösségének alátámasztásához zsidóellenességére hivatkoztak. „Zsidógyűlésében nemcsak a magyarországi zsidó színészeket fosztotta meg kenyerüktől, hanem figyelme még a külföldre is kiterjedt és ott is igyekezett ártani a zsidószármazású magyar művészeknek.”⁵⁶ Bánky Viktor rendezőt⁵⁷ érdekes körülmények között fogták el: a foksányi hadifogolytáborból hazatérők között ismerték fel. „Bánky rendezte az »Őrségváltás« című antiszemita filmszemetet és több [...] társával együtt tevékeny részt vett a filmszakma zsidótlánításában.”⁵⁸

Időközben Barla László ellen már folyt a nyomozás, 1945. június 8-án hallgatta ki őt a rendőrség. A Mesterfilm Kft. létrejöttéről, *A KatyŊi erdőben* és az Őrségváltás című filmről kérdezték ki, válaszait korábban már ismertettük.⁵⁹ Ekkor még feltehetőleg szabadlábban védekezhetett. A sajtó

55 Két feltűnő letartóztatás a politikai rendőrségen. *Világ*, 1945. június 19. 2. Kiemelés az eredetiben.

56 Uo.

57 Bánky Viktor (eredeti nevén Koncsics Gyula) (1899–1967) filmrendező. Az Iparművészeti Iskolán grafikai tanulmányokat folytatott, ezt félbehagyva végezte el a Színiakadémiát. Münchenben, majd húga, a világhírű némafilmsztár, Bánky Vilma segítségével Hollywoodban kapott kisebb filmszerepeket. A húszas évek végén visszatért Európába, és az Universal berlini produkcióiban dolgozott mint vágó és segédrendező. 1933-ban hazajött Magyarországra, filmvágó lett, 1938-tól rendező. Húsz filmet rendezett és ugyanennyiben volt vágó, hét forgatókönyvet írt – hatot szerzőtárssal –, melyből kettőt nem filmesítettek meg. Az általa rendezett húsz filmből 1945 nyarán a kommunisták tizenháromat betiltottak, többnek a kópiáit is megsemmisítették. 1945-ben letartóztatták, majd nemsokára szabadon engedték. 1947-ben az ún. népbíróság hat hónapi börtönbüntetésre ítélte. Később Nyugat-Európába távozott, Münchenben hunyt el. A két háború közötti időszak egyik legtehetségesebb és legsokoldalúbb filmes alkotója, rendezője volt.

58 Hurokra került fasiszták. *Szabad Nép*, 1945. július 15. 3.

59 ÁBTLL 3.1.9. V-91291. 4.

különböző időpontokban tudósított őrizetbe vételéről – amely szalontai Kiss Miklóssal egyszerre történt –, ezek közül a legkorábbi 1945. július 13-án jelent meg.⁶⁰ A kiszivárogtatott vád szerint „a Mester Film kft-n keresztül a leguszítóbb fasiszta szellemű antiszemita és népellenes filmeket, hozták forgalomba, ők készítették az Őrségváltás című nyilas propagandafilmeket és ők hozták forgalomba »A Katyáni erdőben« című német propagandaalkotást is [...]»⁶¹

A Barla László és szalontai Kiss Miklós ellen folyó nyomozásban tanúkat is kihallgattak. Dr. Balogh László és Dr. Kutasy Szegleti Istvánné Gruber Sári vallomását *A Katyáni erdőben című film forgalmazása körülményeinek feltárásakor már ismertettük.*⁶² *Pásztor Béla filmrendező kihallgatási jegyzőkönyvében – nem tudjuk, milyen okból, mert más helyen ilyet nem tapasztaltunk – feltűntették, hogy izraelita. Elmondta, hogy Balogh László támogatása segítségével Barla és szalontai Kiss a filmszakma két leginkább jobboldali alakja lett. Az államtól kapott kölcsönből alapították a Mesterfilm Kft-t. „Ez a vállalat aztán félretolva minden jogosan dolgozó embert, learatta a szakma legnagyobb anyagi sikereit. Akkor gyártottak filmet, amikor akartak, akkor vásároltak filmet, amikor akartak, mert a nyilaskormány támogatta őket. Csakhamar hatalmas vagyonra tettek szert, amit azonban feltűnően költelező, tivornyázó életmódjukkal eltékoztak. A Tököly utcán hatalmas villát vettek, ebben olyan dárídók folytak, hogy néha 200 üveg pezsgő is elfogyott egy este. Ilyen nagy összegeket csak a propagandaminiszter dr. Antal István támogatásával lehetett megszerezni. Dr. Barla mint cégfőnök szalontai Kiss Miklóssal együtt meg is felelt a propagandaminiszter elvárásainak. Csaknem minden aljas és uszító propagandafilmeket ők gyártottak. Tevékenységük az Őrségváltás című film gyártásával érte el csúcspontját. A Mester filmet dr. Barla*

60 Őrizetbe vették az „Őrségváltás” című film gyártóit. *Magyar Nemzet*, 1945. július 13. 5.

61 *Világ*, 1945. július 18. 3.

62 ÁBTL 3.1.9. V–91291. 11. és ÁBTL 3.1.9. V–91291. 27.

László cége hozta forgalomba. Azt a förtelmes német gyártmányú propagandafilmet, amelyet a németek a világ megtévesztésére a katyŊi tömegsíroknál gyártottak, dr. Barla László cége hozta forgalomba. Ez a film akarta a világgal elhitetni, hogy a katyŊi tömeggyilkosságokat nem a németek, hanem az oroszok követték el. Ezt a filmet dr. Barla Lászlóék dr. Balogh László útján nemcsak engedélyeztették, hanem az összes mozik számára kötelezővé tették [a vetítését]. Már ezzel a tetteikkel is a legnagyobb háborús bűnösöknek tekinthetők úgy dr. Barla László, mint minden munkatársa.⁶³ Welter Ferenc film- és reklámkölcsonzó azt vallotta, hogy a Mesterfilm Kft. a műtermi kiutalásoknál aránytalanul több időt kapott, mint mások. Valószínűleg azért, mert vállalták az akkori időknek megfelelő irányfilmek gyártását.⁶⁴ Hartyáni Jenő filmkölcsonzó elmondta, hogy az Őrségváltást többször látta, mivel *játszását* az ország összes mozijában kötelezővé tették.⁶⁵ *A gyártó Magyar Filmiroda raktárában tárolt összes kópia megsemmisült,*⁶⁶ Hartyáni azonban határozottan emlékezett arra, hogy a filmszalagon a Mesterfilm emblémája volt.⁶⁷ *Kálnay Imre filmgyártó szerint a Mesterfilm Kft. kihasználta az akkori zsidótörvényeket,* és óriási hasznot húzott. Ha valakinek műterem kellett, csak akkor kaphatta meg, ha nekik nem volt rá szükségük.⁶⁸

63 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 13–14. Kiemelések az eredetiben, piros színű ceruzával alá húzva. Megjegyezzük, hogy a tanúvallomás sok ellentmondást és ferdítést tartalmaz. A nyilas kormány nem támogatta a Mesterfilm Kft-t; Antal István 1942. április 17. és 1944. március 22. között volt tárca nélküli nemzetvédelmi-propaganda miniszter az Őrségváltás és *A KatyŊi erdőben* című filmeket nem Barla László cége, hanem a Mesterfilm Kft. forgalmazta; a vetítés kötelezővé tételét, mint már említettük, a belügyminiszter rendelte el.

64 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 19–20.

65 Erre vonatkozó adatot nem találtunk.

66 A cég a front közeledtével elhatározta, hogy archívumát a bombabiztosnak ítélt budafoki borospincékben helyezi el. Minden megsemmisült, amikor a Vörös Hadsereg katonái alkohol után kutatva felgyújtották a tűzveszélyes filmeket.

67 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 21–22.

68 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 23–24.

Bánky Viktort ebben az eljárásban tanúként hallgatták ki. Elismerte, hogy az *Őrségváltást* ő rendezte. Azonban a szerződését a Pannónia Film Kft. részéről Tóth Miklós és szalontai Kiss Miklós írta alá. A műtermi felvételek végéig utóbbi volt a gyártásvezető, majd Barla László vette át ezt a feladatot.⁶⁹ szalontai Kiss Miklós vallomását korábban ismertettük.⁷⁰

Az ügyet 1945. július 14-én a rendőrség átadta a Budapesti Népügyészség elnökének. A vádirat⁷¹ két héten belül, július 26-án benyújtásra került a Budapesti Népbíróságnak Matisfalvy népügyész⁷² aláírásával. Ebben I. rendű szalontai Kiss Miklós, II. rendű dr. Barla László terhelteket az „Nbr. 11 § 4. pontjába ütk. népellenes büntettel /figy. a Nov. 10 §-ára/” vádolta meg. A rövid tényállás szerint ketten „1944 év folyamán mint a Mester film kft. tulajdonosai és felelős vezetői, forgalomba hozták a »Katyáni erdő« és »Őrségváltás« c. erősen jobboldali és az orosz viszonyokat teljesen hamis beállításban feltüntető filmet az ország összes moziáiban huzamosabb időn keresztül, sőt az egész ország nagyrészének, mint mozilátogatók tömege előtt huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtettek ki, amely alkalmas volt arra, hogy fasiszta és demokrácia ellenes irányzatok elterjesztése végett, továbbá faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.”⁷³

A vádiratról különösebb elemzés nélkül is egyértelmű, hogy magyarul megfogalmazott zagyva szöveg, amelynek az az összeállítója még

69 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 25-26.

70 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 32-33.

71 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 43-45.

72 Matisfalvi (Mathis) István, dr. (1907?/-1982) ügyvéd, népügyész. 1936-tól Dunaharasztiiban ügyvéd, 1945-ben „népügyész” lett. Ebben a minőségében képviselte a vádat többek között az Endre-Baky-Jaross perben és Kun András ellen. 1946-ban fogolyszöktetéssel, vesztegetéssel, közokirat-hamisítással és csalással vádolták meg, a bíróság nyolc hónapi fogházra ítélte. Szabadulása után újból ügyvédi munkát végzett.

73 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 43-45.

arra sem figyelt, hogy a hivatkozott rendeleti helyekbe ütközően fogalmazza meg a tényállást. Csak a legfeltűnőbbek: a Novella 4. pontja szerint nyomtatványban, sokszorosított iratban, gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján lehet a háborús bűncselekményt elkövetni, ezekből következően film útján nem lehetséges. A jogszabály állandó jellegű és folyamatos tevékenység büntetését rendeli el, de nem tesz különbséget a szerző és a terjesztő között. Esetünkben a vádlottak nem szerzői, csak forgalmazói voltak a filmeknek. Kérdés, hogy egy dokumentumfilm, amely egy tudományos vizsgálat eredményéről szól, mennyiben alkalmas fasiszta és a demokráciaellenes irányzatok elterjesztésére és megerősítésére, vagy faji és felekezeti gyűlölet felkeltésére. A film szövegében esetleg felfedezhetők ilyen utalások, de, mint a rendőrségi szakasz tanúvallomásaiban elhangzott, azt a filmmel együtt kapták a németektől, nem a Messterfilm Kft. megvádolt vezetői készítették. *Végül egy fontos tény, amely nem szerepel a vádiratban: a kényszerítettség. Több kihallgatási jegyzőkönyv egybehangzóan tartalmazza, hogy zsarolással tudta csak a német követség és a minisztérium elérni a forgalmazást. A kényszerítő körülményt egyébként az eljárás nyomozója által írt jelentés is tényként említette.*⁷⁴ Sajnos az iratok között nem találtuk meg az ítéletet – és a róla írt sajtótudósítást sem –, pedig érdekes lett volna az indoklását megismerni.

A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy a vád tárgyává tett másik film, az *Őrségváltás többi alkotója sem kerülhette el a megtorlást. Mint már említettük, Tóth Miklóst Romániában tartóztatták le, a magyar hatóságok kérték kiadását. Bánky Viktort pedig a foksányi hadifogolytáborból hazatérők között fogták el. Utóbbi a film rendezője volt; 1947-es, hat hónapos börtönbüntetését azzal indokolta a bíróság, hogy „faji gyűlöletre izgatott”.*⁷⁵ *Tóth Miklós forgatókönyvíró – kiadása után hozott – 1949-es, két*

74 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 30.

75 *Magyar Országos Tudósító*, 1947. június 25. 10. kiadás.

és fél év börtönbüntetéssel elmarasztaló ítéletét pedig azzal, hogy „fasiszta, népellenes, faji gyűlöletre izgató forgatókönyvet írt.”⁷⁶ Még Vincze Ottó, a film zeneszerzője is kapott büntetést: három évre eltiltották vezető tisztség viselésétől a Zeneszerzők és Szövegírók Szövetkezetében.⁷⁷

Balogh László miniszteri tanácsost, aki a tanúvallomások szerint utasította a Mesterfilm Kft-t *A Katyáni erdőben* című film forgalmazására, 1946. január 29-én négy év börtönbüntetésre ítélte a „népbíróság”.⁷⁸

A filmet, illetve kötelező vetítésének elrendelését Jaross Andor volt belügyminiszter perében is a vád részévé tették. 1945. október 8-i kihallgatásán a zsidósággal kapcsolatban kiadott B. M. rendeletek között kérdésre a következőt válaszolta: „»A Katyáni erdőben« című mozgófénykép kötelező bemutatására vonatkozó 102/294/1944. sz. B. M. rendelet szintén belügyminiszterségem alatt jelent meg m. év június 24-én.”⁷⁹ A vádirat 4. pontjában Mátisfalvy népügyész korábban megjelent cikkei és beszédei miatt az „Nbr. 15 § 4. pontjába ütk.”⁸⁰ népellenes büntetssel vádolta meg Jarossot.⁸¹ Ezen cikkek felsorolásában található érdekesség: „»A Katyáni erdőben« c. film kötelező bemutatására vonatkozó 102/294/1944. sz. B. M. rendeletet adta ki.”⁸² Nem nehéz észrevenni, hogy a filmmel kapcsolatos vád nem illeszkedik sem a vádirat 4. pontjának gondolamentébe, sem annak többi részébe. Sőt, mint azt a szalontai Kiss Miklós és Barla László ellen benyújtott vádirat esetében kifejtettük, a hivatkozott jogszabályi helybe sem ütközik. A bírósági tárgyaláson Jaross védője a fentiekén túl azt is kiemelte, hogy: „A Katyáni erdőben

76 MTI Belföldi Hírek, 1949. március 3. 9. kiadás.

77 Kiket nem igazoltak a Zeneszerzők és Szövegírók Szövetkezetében. *Demokrácia*, 1945. július 9. 4.

78 ÁBTL 3.1.9. V-91291. 46.

79 ÁBTL 3.1.9 V-104061. 23.

80 Lásd 81. lábjegyzetünket.

81 ÁBTL 3.1.9 V-104061. 141.

82 ÁBTL 3.1.9 V-104061. 142.

című film bemutatása a vádlott saját intézkedésének nem ismerhető el és ez a főtárgyaláson bizonyítva nem lett.⁸³ Ezek alapján valószínűsíthetjük, hogy annak oka, hogy a film kötelező bemutatását felvegyék a 4. vádpontba, nem a bűnösség alátámasztása volt, sokkal inkább a katyŒi tömeggyilkosság német végrehajtásának „bizonyítása”. Ugyanis ha egy háborús főbűnös elítélésének egyik oka a katyŒi film országos vetítése, akkor ebből következően a film tartalma is bűnössé válik. Vagyis nem igaz az, amiről szól.

Végül néhány mondatban szeretnénk ismertetni Orsós Ferenc professzornak, a Nemzetközi Orvosi Bizottság magyar tagjának további sorsát is. Miután 1943 őszén a szovjet csapatok visszafoglalták Szmolenszk körzetét, 1944. január 24-én közzétették nyolc napig tartó vizsgálatuk eredményét, mely azt „bizonyította” hogy mindent a németek követek el. A magyar sajtó híre szerint a „Szovjetunió nagy nemzetközi vitát kezdett, megpróbálta a kétségbevonhatatlan adatok megcáfolását és azt állította, hogy a lengyel tiszteket a németek végezték ki.”⁸⁴ Orsós Ferenc válaszul kiadott nyilatkozatában ismertette az általuk alkalmazott tudományos módszereket, a vizsgálat lefolyását és eredményeit. „A katyŒi bizottság által megállapított tárgyilagos lelet és a felhozott érvek tudományos bírálattal szemben *mindig meg fogják állni a helyüket*. A nemzetközi orvosbizottság megállapításainak tudományos értékét és bizonyító erejét *semmiféle vita, vagy ellenvetés meggyengíteni nem tudja*.”⁸⁵ Ezek után talán nem véletlen, hogy 1944 augusztusában a szovjetektől tartva elmenekült Magyarországról. Később, október folyamán visszatért. November közepén az MTI a Német Távirati Irodára hivatkozva tette közzé azt a hírt, mely szerint: „A bulgáriai szovjet hatóságok megparancsolták, hogy azokat a bolgár tanukat, akik a katyŒi tömeggyilkosság felvett jegyzőkönyvét hitelesítették, mint »háborús bü-

83 Karsai–Molnár 1994, 431.

84 Orsós Ferenc professzor lezárja a katyŒ körüli vitát. *Magyarság*, 1944. február 29. 4.

85 Uo. Kiemelések az eredetiben.

nősöket« letartóztassák.”⁸⁶ Talán ez is hozzájárult döntéséhez, december 6-án végleg elhagyta az országot. Később, 1945 júliusában a Pázmány Péter Tudományegyetem Igazoló Bizottsága feljelentést tett Orsós Ferenc ellen, amely alapján a Budapesti Népjogészség nyomozást rendelt el. A Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának eljárása közben a Budapesti Népbíróság egy évvel a feljelentés után elfogatóparancsot bocsátott ki. Ezután három év múlva, 1949. március 7-ére tűzték ki a tárgyalást, amelyen a népjogész meghallgatása után arról döntött a „népbíróság”, hogy kéri a professzor kiadatását. Az Igazságügyi Minisztérium azonban 1949 novemberében úgy foglalt állást, hogy a kiadatási kérelem előterjesztése nem lenne célravezető.⁸⁷ Feltehetőleg nem is nagyon akartak tárgyalást. Attól tarthattak a szovjetek és magyarországi megbízottjaik, hogy nem tudják a vádlottból a nekik megfelelő vallomást kikényszeríteni. Az pedig kifejezetten kellemetlen lett volna számukra, ha a professzor elmondja, hogyan bizonyították be annak idején a szovjetek bűnösségét. Orsós Ferencnek 1945-ben sikerült az amerikai megszállási zónába jutnia, 1946-ban a Mainzi Egyetem művészetianatómia-professzora lett. 1962-ben hunyt el.

Epilógus

A Szovjetunió a katyíni tömeggyilkosság német felelősségét a nürnbergi per ítéletével kívánta bizonyítani. Ehhez segítséget az egykori Nemzetközi Orvosi Bizottság „bűnbánó” román és bolgár tagjai nyújtottak volna nyilatkozataikkal, amelyekben azt vallották, hogy Orsós professzor vette rá őket a „hamis jegyzőkönyv” aláírására. Végül azonban amerikai nyomásra ejtették a vádat a tanúvallomások és a benyújtott bizonyítékok hiteltelensége miatt.⁸⁸

86 *MTI Külföldi-Belföldi Hírek*, 1944. november 16. 18. kiadás.; *Dunántúl*, 1944. november 17. 2.

87 Mudrák 2015, 26–27.

88 Kapronczay 1991, 18.; Vizi 1994, 328.; Mester 2011, 309.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Kapronczay 1990.* Kapronczay Károly: A katyáni tömegsírok orvosszakértői vizsgálata. *Orvosi Hetilap*, 131. (1990) 50. sz. 2770–2772.
- Kapronczay 1991.* Kapronczay Károly: Katyn és Magyarország. *Te-kintet*, 4. (1991) 3. sz. 13–19.
- Kapronczay 2010.* Kapronczay Károly: Orsós Ferenc és Katyn tömegsírjainak azonosítása. In: *Jubileumi emlékkönyv. Három orvostörténész köszöntése. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére.* Johan Béla Alapítvány, Magyar Orvostörténelmi Társaság, Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Magyar Tudománytörténelmi Intézet, Budapest, 2010. (Magyar Tudománytörténelmi Szemle Könyvtára, 86.)
- Karsai – Molnár 1994.* *Az Endre–Baky–Jaross per.* Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a jegyzeteket írta Karsai László és Molnár Judit. Cserépfalvi kiadása, Budapest, 1994.
- Mester 2011.* Mester Attila: Orsós Ferenc a katyáni vizsgálóbizottság debreceni tagja. *Debreceni Szemle*, 19. (2011) 3. sz. 304–311.
- Mester 2012.* Mester Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában. Visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából.* Tarsoly kiadó, Budapest, 2012.
- Mester 2015.* Mester Attila: *Katyn lengyel és magyar visszhangja 1943–1989.* Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, BTK, 2015. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/221179/Doktori_PhD_ertekezes.pdf?sequence=1&isAllowed=y; a letöltés időpontja: 2019. november 10.
- Mester 2016.* Mester Attila: Katyn „magyar áldozatai” a Rákosi-korszakban (1945–1956). *Debreceni Szemle*, 24. (2016) 1. sz. 28–36.
- Mudrák 2015.* Mudrák József: Orsós Ferenc orvosprofesszor, a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem 1923/24. tanévi rector

magnificusa. *Gerundium egyetemtörténeti közlemények*, 6. (2015) 3–4. sz. 16–28.

Ránki 1968. *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György et al. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Sutarski 2009. Konrad Sutarski: Katyń – világot felháborító szovjet bűntény –. *Forrás*, 41. (2009) 7–8. sz. 77–88.

Varga 1998. Kapronczay Károly: *A Nemzetgyűlés elnöke volt. Varga Béla vallomásai életútjáról.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1998.

Vizi 1994. Vizi E. Szilveszter: Az „Orsós-ügy” avagy a tudós felelőssége. *Magyar Tudomány*, 39. (1994) 3. sz. 326–335.